

Aristotel i Toma Akvinski o ženi

Augustin PAVLOVIĆ

Često se Aristotelov stav o navodnom omalovažavanju žene brzopleto želi »dokazati« onom ozloglašenom izrekom: »Femina est mas occasionatus« i pogrešno se prevodi: Žena je promašen muškarac.

Navedena je latinska izreka netočan i nejasan prijevod Aristotelove rečenice iz njegova spisa *De generatione animalium* (O rađanju osjetilnih bića)¹; prijevod potječe od Mihaela Scotusa (†1235). Taj su prijevod veliki skolastici (Albert Veliki, Bonaventura, Toma Akvinski) prihvatili jer nisu imali drugi, a k tomu su mu nesvjesno promijenili smisao kad su ispustili prilog *quasi* (kao, poput), jer je potpuni Scotusov prijevod glasio: Femina est *quasi* mas occasionatus. Usto su izraz *femina* (ženka promijenili u *mulier* (žena), a *mas* (mužjak) u *vir* (muškarac, muž), kao da je Aristotel u prvome redu mislio na ljude, a ne na sisavce (više životinje) uopće. Tako je nekako ispalo da se spomenuta rečenica vrlo često prevodi: Žena je promašen ili neuspio muškarac.²

Iako Aristotel u prirodoslovnim djelima (a takvo je *De generatione animalium*) općenito piše o ženkama i mužjacima životinja (osjetilnih bića, zôa), ipak dakako katkada, razmjerno malokad, spominje i žene i muškarce.³

U ovoj ću radnji najprije istražiti što je zapravo Aristotel htio reći onom ozloglašenom rečenicom. Trebat će također ukratko izložiti njegovu teoriju oplodnje kod osjetilnih bića, koja je prijeporna. Međutim, Filozof je pisao ne samo prirodoslovna djela nego, naravno, u prvom redu filozofijska. S tog gledišta treba vidjeti što je o ženi napisao u svojoj *Etici*, *Politici*, *Ekonomici* i dr., da bismo mogli donijeti pravedan sud o Aristotelovu stavu prema ženi.

1 *De generatione animalium*, 1. II, c. 3, 737 a 27–28. U: *Aristotelis Opera omnia*, graece et latine, III, Parisiis, Firmin Didot, 1921, str. 352. U daljnjim navodima: *Didot*.

Pri izradi ove radnje imao sam pred očima i francusko-grčko izdanje: ARISTOTEL, *De la génération des animaux*, Paris 1961. Tekst je preveo i opskrbio bilješkama Pierre LOUIS. Djelo je izašlo pod pokroviteljstvom udruženja G. Budé.

Imao sam pri ruci i njemačko izdanje ovog Aristotelova djela što su ga priredili H. AUBERT i FR. WIMMER: *Aristoteles' fünf Bücher von der Zeugung und Entwicklung der Tiere*, Leipzig 1860. U: *Aristoteles' Werke*, Bd. III.

2 Tako LJ. MATKOVIĆ, *Žena i Crkva*, KS, Zagreb 1973, str. 79. Nešto slično kaže i M. VUGDELIJA, »Dekalog: putokaz autentičnog ljudskog življenja i danas?« u: *Služba Božja*, 1989, br. 1–2, str. 20, bilj. 458. Također P. M. ANĐELOVIĆ, *Nova et vetera*, 1988, br. 1–2, str. 47.

2. MAS OCCASIONATUS: USPOREDBA I ZAPAZANJE, A NE VRIJEDNOSNI SUD

Kontekst. Širi je kontekst sporne rečenice rasprava o rađanju životinja (točnije rečeno: o rađanju osjetilnih bića, čime postaje jasnije da je tu uključen i čovjek). Uži je kontekst rasprava o tome neki dio sjemena ili sjemene tekućine (γονή naime može značiti jedno i drugo) osjetilna bića kojih mužjaci unose sjeme u ženku ulazi u začeti plod (Κύημα)⁴. S time u vezi Aristotel raspravlja o osjetilnom životnom počelu ili osjetilnoj duši (ψυχή αἰσθητική), prema čemu se osjetilno biće i zove životinjom (osjetilnim bićem). No prije te duše u plodu mora da se pojavi vegetativna, hranidbena duša (ψυχή θρεπτική). Nju u daljnjem razvoju zamijeni senzitivna, osjetilna duša, nakon koje kod ljudi nastupi intelektualna, umska duša (ψυχή νοητική); ona, za razliku od ostalih duša, dolazi »izvana« (θύραθεν), i »samo ona je božanska.«⁵ U njezinoj djelatnosti (tj. u djelatnosti uma) nema udjela tjelesna djelatnost (οὐθὲν ἰ . . . κοινωνεῖ σωματικῆ ἔνεργεια). No sila cijele duše, čini se, u zajedništvu je s »dručkijim tijelom« koje je božanskije od tzv. prapočelâ (στοιχεῖα, elementa). To se »dručkije tijelo« nalazi u sjemenu (σπέρμα) te ga čini plodnim. Ono se može nazvati »toplina« (τὸ θερμόν), »životna toplina« (θερμότης ψυχική), *De gen an.*, III, 11,762 a 20) ili »toplinsko isparivanje« (πνεῦμα); nije to zemaljski oganj, nego nešto slično prapočelu zvijezdâ, nešto što se nalazi u pjenušastoj sjemennoj tekućini. Ta se tekućina, u kojoj se nalazi sjeme sa životnim počelom, rastvara i isparuje jer ima vodenastu narav. Zato je uopće suvišno upitati se da li je on (= sjeme) dio ploda; očito je naime da nije, kao što ni sok divlje smokve, koji zgrušava mlijeko, nije dio zgrušanog mlijeka.⁶ Iz rečenog slijedi način na koji začeti plodovi (κνήματα) i sjeme (γονή) imaju dušu, a na koji je način nemaju: nemaju je u zbiljnosti (ἐνεργεία) a imaju u mogućnosti (δυνάμει).⁷ A budući da je sjeme izlučina tijela (περίττωμα, višak, ostatak), te biva pokretano istim gibanjem kojim se tijelo uvećava kad se raspodjeljuju čestice potpuno probavljene hrane (ἡ ἑσχάτη τροφή), zato, kad to sjeme uđe u maternicu, i pokrene izlučinu ženke te je pokreće istim gibanjem kojim se i ono kreće. A ta izlučina ženke (τὸ τοῦ θήλεως περίττωμα) – u mogućnosti, a ne u zbiljnosti – sadrži sve dijelove budućeg ploda, pa i one kojima se ženka (τὸ θῆλυ) razlikuje od mužjaka (τὸ ἄρρεν).⁸ »Jer kao što se i od sakatih bića (ἐκ πεπηρωμένων) katkada rađa sakat porod (πεπηρωμένα),

3 U *De gen. an.* riječi ženka (τὸ θῆλυ) i mužjak (τὸ ἄρρεν) upotrijebljene su mnogo puta, a riječi žena (γυνή) i muž (ἀνήρ) razmjerno rijetko. Za ovo posljednje mogu se navesti sljedeća mjesta: I, 18, 25–26; I, 20, 728 a 18; II, 7, 746 b 17; II, 747 a 7; IV, 2, 767 a 1; IV, 6, 775 a 11. 30.33; IV, 7, 776 b 26–28; IV, 8, 776 a 24; V, 3, 784 a 4.9

4 *Isto*, II, 3, 736 a 24 – 737 b 7. DIDOT III, str. 351–353.

5 *Isto*, II, 3, 736 b 28; DIDOT III, 352.

6 *Isto*, II, 3, 737 a 12–14; DIDOT III, 352.

7 *Isto*, II, 3, 737 a 16–18; DIDOT III, 352.

8 *Isto*, II, 3, 737 a 18–25; DIDOT III, 352.

a katkada ne, tako se i od ženke katkada rađa ženka, a katkada mužjak; ženka je naime kao sakat mužjak (τὸ γὰρ θῆλυ ὡσπερ ἄρρεν ἔστι πεπηρωμένον); a mjesečno pranje (τὰ καταμήνια) je sjeme, ali ne čisto (καθαρόν): jedno mu naime nedostaje, a to je duševno počelo (ἡ τῆς ψυχῆς ἀρχή).⁹ Stoga, kad se dogodi da životinje snesu neplodna jaja, ona, doduše, imaju dijelove obojeg spola, ali »nemaju počela, pa zbog toga jaje nije produševljeno (ἐμψυχον); to je počelo naime sadržano u sjemenu mužjaka. No, kad izlučina žcnke primi to počelo, tad se začne plod.«¹⁰

Sad slijedi stavak o kojem H. Aubert i Fr. Wimmer kažu da nije tu na pravom mjestu.¹¹ Slično kaže i P. Louis: stavak se ne odnosi na predmet rasprave.¹² Ipak donosimo njegov sadržaj.¹³ Kad se vlažni i mesnati dijelovi griju, stvara se neka ljuska, kao kad se hladi topla kaša. Sva pak tijela skupa drži neka žilavost, koje se, u toku razvoja i rasta, laća ono što ima narav žile, što skupa drži dijelove osjetilnih bića: to je u jednim »žila« (=mišići i tetiva), a u drugim nešto slično tome. Koža pak, krvne žile, serozne opne i slična tkiva nastaju na isti način; razlikuju se samo suviškom i nedostatkom.

To je dakle *kontekst* u kojemu je Aristotel – uz neka filozofijka razmišljanja – izložio dio svoje biologije, koja je onda, dakačo, bila tek u povojima. Očevidno je da je naglasak stavljen na pitanje *što začetom plodu donosi mužjak, a što ženka*. Ne govori se tu dakle izravno o muškarcu i ženi. Mužjak, prema Aristotelovu mišljenju, donosi životno počelo (koje je trovršno), a ženka tvar. Tu se logično postavlja pitanje: ako ženka daje tvar (u kojoj su, u mogućnosti, svi dijelovi, uključivši muške i ženske spolne organe), zašto se onda od ženke rađaju katkada mužjaci, a katkada ženke? Na to će pitanje Aristotel odgovirti tek u IV. knjizi¹⁴; ovdje samo spominje analogan slučaj, naime da se od kljastih roditelja katkada rađa zdrav, a katkada kljast porod. Tu je ona *nuzgredice* umetnuta ona ozloglašena rečenica usporedba, koja se može izostaviti, a da se ne prekine tijek Aristotelova razmišljanja. Mora se ipak reći da je ona Aristotelu bila *povod* da opet ustvrdi *što je rekao na početku glave III*: naime da je pravo sjeme koje donosi životno počelo ili dušu muško sjeme. To onda dokazuje primjerom neplodnog jajeta. Spomenuvši jaje, prelazi na opisivanje njegova razvoja u živo, osjetilno biće.

Pravo značenje. Pravim značenjem ozloglašene rečenice bavio se benediktinac Jacques Winandy iz Belgije.¹⁵ Naravno da sam se okoristio rezultatima njegova vrijednog istraživanja.

9 *Isto*, II, 3, 737 a 25–30; DIDOT III, 352.

10 *Isto*, II, 3, 737 a 29–34; DIDOT III, 352.

11 AUBERT-WIMMER *Nav. dj.* (u bilj. 1), str. 152, bilj. 2.

12 P. LOUIS, *Nav. dj.* (u bilj. 1), str. 216 (tiče se str. 62, bilj. 5).

13 *De gen. an.*, II, 3, 737 a 35 – b 7; DIDOT III, 352–353.

14 *De gen. an.*, IV, 1–2, 763 b 20 – 767 a 35; DIDOT III, 392–397.

15 J. WINANDY, *La femme – un homme manqué?* u: *Nouvelle revue théologique*, CIX (1977, tome 99), n. 6, str. 865–870, Louvain.

Podimo od Aristotelova zapažanja da se od sakatih bića (πεπηρωμένα) katkada rađa sakat porod, a katkada ne, pa se tako i od ženke katkada rađa ženka, a katkada mužjak. To je Aristotela navelo na misao da je *ženka nalik sakatom mužjaku*. Doslovce: »Ženka je naime kao sakati mužjak« (τὸ γὰρ θῆλυ ὡσπερ ἄρρεν ἔστι πεπηρωμένον). To je čista *usporedba i opažanje*, a ne vrijednosni sud; nema tu, samo po sebi, ništa što omalovažuje ženku (jer je izravno riječ o *ženki*, a ne o *ženi*, osim uključno). Obično zapažanje naime pokazuje da *ženka nema vanjske splone organe*, a to je Aristotel htio reći, i ništa drugo. Nije rekao da je ženka sakat mužjak, još manje promašen mužjak, ili čak promašen muškarac, nego da je *kao sakat mužjak*, da je *nalik sakatom mužjaku, a ne da uistinu to jest*.

Istina, za Aristotela je nedostatak vanjskih spolnih organa kod ženke vjerojatno bio znak da ona nema sposobnosti proizvesti pravo sjeme. Zato je i napisao u I. knjizi:¹⁶ »I po vanjskom su obliku dijete (παῖς) i žena (γυνή) slični, i tako je žena *kao muško lišeno sjemena* (ὡσπερ ἄρρεν ἄγονον): u ženki (τὸ θῆλυ) se nalazi neka nemoć (ἄδυναμία τινί ἔστι) jer ne može do kraja »probaviti« (skuhati, dovesti do sazrijevanja) hranu tako da iz nje nastane sjeme.«

Filozof se tu prevario jer je, prema suvremenoj biologiji, *potpuno sjeme* zapravo začeti plod, koji je nastao spajanjem muke i ženske spolne stanice, spermija i ovuluma. Tako je nešto Aristotel pripustio kod biljaka,¹⁷ ali ne i kod životinja.

Međutim, ta Aristotelova pogrešna biologijska teorija nikoga ne opravdava da u onu ozloglašenu rečenicu stavi smisao koji ona sama po sebi nema. Neznanstveno je, neistinoljubivo i neodgovorno tu rečenicu navoditi kao nešto čime Aristotel omalovažava žene.

Prijevod izraza πεπηρωμένον. Za prijevod gornje rečenice to je ključni izraz. Da riječ πεπηρωμένον ima značenje *sakato*, jasno je iz gramtičke analize. To je naime part. perf. pas. od glagola *πηρώω*, što znači *osakatiti*, a u pasivu *osakaćen biti*.¹⁸ Postoji i izvedenica *πήρωσις*, koja znači *sakaćenje*, osobito udova i ćutila.

I stari prevodioci koji su prevodili izravno iz grčkog, shvaćaju dotični izraz u sličnom smislu. Tako npr. poznati prevodilac Aristotelovih djela, dominikanac i nadbiskup u Korintu (u Grčkoj), Vilim iz Moerbekea, koji je *De generatione animalium* preveo između 1260. i 1285, cijelu je rečenicu preveo ovako: Femella enim est quemadmodum orbatus masculus. (Ženka je naime kao mužjak lišen nekih (tjelesnih) dijelova).¹⁹ A poznati solunski humanist Teodor Gaza (oko 1400–1475) prevodi ovako: Femina enim quasi mas laesus est (Ženka je naime kao ozlijeđeni mužjak).²⁰

16 *De gen. an.*, I, 20, 728 a 17–20; DIDOT III, 339.

17 *Isto*, I, 20, 728 b 33–729 a 4; DIDOT III, 340.

18 S SENC, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1910, str. 747.

19 Citirano prema nav. čl. (u bilj. 15) J. WINANDYA.

20 Citirano prema nav. čl.

Od modernijih prevoditelja navedimo H. Auberta i Fr. Wimmera, kao i P. Louisa. Prva dva prevode: *Das Wibchen ist nãmlich gleichsam ein verstümmeltes Männchen*²¹ – Ženka je naima slična ozlijeđenom, osakaćenom mužjaku, a P. Louis: *En effet, la femelle est comme un mâle mutilé*²² – Ženka je, doista, kao osakaćeni mužjak.

Nigdje dakle nema govora o »promašenom muškarcu«.

Ima još jedan prijevod, ali taj nije rađen prema izvornom, grčkom tekstu, nego po *arapskom prijevodu* a to je prijevod Mihaela Scotusa († 1235). O njemu treba posebno progovoriti.

*Prijevod Mihaela Scotusa*²³ Taj je prijevod važan jer su upravo prema njemu veliki skolastici citirali Aristotela. A i danas se, nažalost, tako citira, i to još u iskrivljenom obliku. No povod je za to dao sam Scotus.

Dakle, M. Scotus je našu rečenicu preveo: *Quoniam femina est quasi mas occasionatus*. Najviše muke tu zadaje riječ *occasionatus*; ni danas se ne zna odakle ju je prevodilac uzeo. Problematično je i njezino pravo značenje. Zato su i mogli skolastici njoj pridati smisao koji zapravo ona u prijevodu Scotusa nije imala.

Njezin se pravi smisao može odrediti kad se usporedi s arapskim predloškom iz kojega je Scotus prevodio. A taj je predložak – tj. arapski prijevod Aristotelova spisa *De generatione animalium* – napravio neki Jahjâ ibn al-Biṭriq, a tiskom ga je izdao amsterdamski profesor H. J. Drossaart Lulof u Leydeu 1971. Scotusov prijevod dosad nije izdan tiskom, nego se samo čuva u rukopisma, npr. u Vat. Chis. E. VIII. 251 i dr.²⁴

Potrebno je dakle usporediti koje arapske riječi odgovaraju latinskim riječima Scotusova prijevoda, te koji grčki izrazi stoje u njihovoj pozadini.

<i>Aristotelov grčki tekst</i>	<i>Al-Biṭriqov prijevod</i>	<i>Scotus</i>
»Kao što se <i>od sakatih bića</i> (ἐκ πεπηρωμένων)	nāqīṣ maḍrūr	ex imperfectis
kadšto rađaju <i>sakata bića</i> , (πεπρωμένα)	nāqīṣ maḍrūr	occasionatis
kadšto ne, tako se od ženke kadšto rađa mužjak, a kadšto ne; ženka je naima kao <i>sakati</i> mužjak (πεπηρωμένον)	nāqīṣ maḍrūr	imperfecta occasionata
		occasionatus.

Iz prethodnoga je jasno da je Al-Biṭriq za grčki izraz πεπηρωμένον, koji dolazi u tri oblika, svaki put upotrijebio ne jednu, nego dvije arapske riječi: nāqīṣ i maḍrūr. Što one znače? Prema *Arapsko-srpskohrvatskom rječniku*

21 *Nav. dj.* (u bilj. 1), str. 153.

22 *Nav. dj.* (također u bilj. 1), str. 62.

23 Prema nav. čl. (u bilj. 15) J. WINANDYA.

24 *Isto.*

Teufika Muftića²⁵ *nāqīš* (što je *part. pas. od glagola naqasa = umanjiti se, biti nedovoljan, nepotpun, krnj*) znači: *nepotpun, krnj*. Scotus je dakle dobro preveo *imperfectus*, nepotpun. Druga arapska riječ je *maḍrūr*, koja *part. pas. od glagola ḍarra = biti oštećen, pretrpjeti gubitak ili nepravdu, biti povrijeđen*²⁶, a znači: *oštećen, povrijeđen*²⁷. Scotus ju je preveo čudnom kovanicom *occasionatus*.²⁸ Treba razložno pretpostaviti da joj je dao isto značenje koje ima arapska riječ *maḍrūr*. Prema tome, ženka bi bila kao *oštećen ili povrijeđen mužjak*, koji je pretrpio neki gubitak.²⁹ Tako to nije potpuno istovjetno sa značenjem grčkog izraza *πενρωμένον*, ipak nije ni tako daleko od njega. U svakom slučaju daleko je to od smisla *promašen*, koji je toj riječi kasnije pripisan i još se sve do danas pripisuje.

Nejasni Scotusov prijevod bio je ipak *povod* tome da su skolastici iskrivili smisao te Aristotelove izreke.

»*Mas occasionatus*« kod Skolastika. Kako se Aristotelova izreka počela pogrešno shvaćati? Počelo je to već kod Sv. Alberta Velikog, koji je u dotičnoj rečenici izostavio *quasi* (kao), a *occasionatus* rastumačio kao *occasionem passus*.³⁰ Ispalo je da ona rečenica ima ovaj smisao: *Ženka je mužjak koji je pretrpio neku nezgodu*.

Sv. Bonaventura ide dalje, pa, osim što izostavlja prilog *quasi* (kao), umjesto *mas* (mužjak) stavlja *vir* (muž, muškarac), čime i *femina* dobiva značenje: *žena*.

Kako pak shvaća riječ *occasionatus*, vidi se iz njegova komentara na *Sentencije* Petra Lombardskog (napisanog nakon 1250). Jedanput mu znači »mimo nakane prirode« (što malo kasnije, u odg. ad 1, donekle ispravlja)³¹, drugi put »nedovršen, nepotpun« (*imperfectus*)³², a treći put »mimo nakane pojedinačne prirode zbog neke nezgode koja se desila«.³³

25 MUFTIĆ T., *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*, Sarajevo, 1984, II, str. 3568.

26 *Isto*, II, str. 1979.

27 Iskreno zahvaljujemo gosp. Danielu Bučanu na pomoći u traženju značenja navedenih arapskih izraza.

28 Scotusu treba uputiti dvije kritičke primjedbe: 1. Kad je već bio upućen na arapski prijevod – jer grčki nije znao – morao se vjerno držati arapskog predloška te na sva tri mjesta upotrijebiti dvije riječi, kao i Al-Bitriq, koji je očito smatrao da za grčki izraz nije dovoljna samo jedna arapska riječ. No on je to učinio na prva dva mjesta (*imperfectus* i *occasionatus*), a na trećem nije, nego je stavio samo jednu riječ, i to nejasnu: *occasionatus*. 2. Za arapski izraz *maḍrūr* morao je upotrijebiti neku običnu, jasnu latinsku riječ, a ne onu neobičnu i nejasnu. Drugi su prevodioci postupili pravilnije: npr. MOERBEKE je upotrijebio riječ *orbatus*, GAZA riječ *laesus*, prevodilac u Didotovom izdanju riječ *mancus* itd.

29 Istina, u *Lexicon latinatatis Medii Aevi* od Alberta BLAISEA (Turnholt, Brepols, 1975, str. 631) obrađena je i riječ *occasionatus*, ali joj je pridano značenje koje je dobila kod Sv. Tome i drugih skolastika nakon Scotusova prijevoda. Nama je pak važno što je Scotus sam mislio tom riječju izreći.

30 ALBERTUS MAGNUS, *De animalibus*, libri XXVI (oko 1250), l. XVI, tr. I, c. 14, n. 73; izd. H. STADLER, II, voll. Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, XVI, Münster in W. 1920.

31 S. BONAVENTURA, *In II Sent.*, d. XX, q. 6, sed contra 1 et ad 1; izd. Quaracchi, II, 1885, str. 485–486.

32 *Isto*, in III Sent., d. 12, a. 3, q. 1, sed contra; izd. Quaracchi, III, 1887, str. 270.

33 *Isto*, IV, d. XLIV, dub. 2; u izd. Quaracchi IV, 1889, str. 918.

U tumačenju se kaže da pojedinačna narav (*natura singularis*) namjerava postići što bolji i savršeniji učinak, tj. *muškarca* (*virum*), ali zbog raznoraznih razloga kadšto ne uspijeva, pa se začne i rodi *žena* (*mulier*). No to je s gledišta opće naravi (*natura universalis*) *nužno*, jer se inače ne bi sačuvala ljudska vrsta.³⁴ A zašto bi pojedinačna narav »htjela« proizvesti muškarca, a ne ženu? Odgovor je dan već prije u komentaru na *II Sent.*³⁵ a to je ovaj: *pokretačko počelo kod rađanja* je poglavito *muško sjeme* (*semen virile*), pa stoga žensko sjeme (*semen mulieris*) može prevladati samo zbog slabosti muškog sjemena. Autor smatra da je to važniji razlog (*ratio principalior*) tomu zašto se rađaju muškarci, odnosno žene. I pritom se poziva na Aristotela (*sicut vult Philosophus*). Izdavači su tu u bilješci naveli tri mjesta iz *De gen. an.*³⁶

To nam je putokaz zašto su skolastici – koji zbog nejasnoće izraza *occasionatus* nisu shvatili pravi njegov smisao – onoj ozloglašenoj rečenici (*femina est quasi mas occasionatus*) dali *smisao koji joj ne pripada*. Naime, unijeli su u nju Aristotelovu teoriju o *oplodnji*, tj. da je muškarac glavni pokretač, dakle aktivno počelo, a žena pasivno. No o tome kasnije.

Sve u svemu: daleko smo od smisla koji je Aristotel dao toj rečenici u *De gen. an.* II, 3, makar sam Bonaventura upućuje na to mjesto.³⁷ Smisao izraza *occasionatus* »mimo nakane prirode« uopće ne odgovara izvornome smislu rečenice. Jedino se smisao »*imperfectus*« – ako se prevede riječju »nepotpun« (a ne: nesavršen) – donekle približuje izvornom značenju.

Sv. Toma Akvinski doveo je do kraja shvaćanje da se u našoj rečenici radi o muškarcu i ženi. Naime u komentaru na *II Sent. (između 1253. i 1256)*,³⁸ doduše u objecki, navodi Aristotela *De gen. an.* II, 3³⁹ ovim riječima: *Mulier est vir occasionatus (Žena je muškarac occasionatus)*, gdje *occasionatus* – kao i kod Bonaventure – znači nešto po sebi nenamjeravano, što proizlazi iz nekog kvara ili nedostatka (*non per se intentum, sed ex aliqua corruptione vel defectu proveniens*). U odgovorima na 1. i 2. objeckiju⁴⁰ donekle *ispravlja* smisao koji je toj rečenici dao objecki, pa kaže: »Žena se rađa mimo nakane *posebne naravi*, koja je u sjemenu, a namjerava proizvesti potomka potpuno sličnog roditelju, ali nije mimo naravi *opće naravi*...: jer bez žene ne bi bilo rađanja te se ne bi sačuvala trajnost vrste.«⁴¹

34 *Isto*; u izd. Quaracchi IV, str. 918.

35 *Isto*, II *Sent.* (kao u bilj. 31); izd. Quaracchi II, str. 486.

36 *De gen. an.* I, 20, 729 a 9–10; II, 1, 731 b 24–26; IV, 1, 765 b 10–15.

37 S. BONAVENTURA, *In II Sent.* (kao u bilj. 31); izd. Quaracchi II, str. 485; – *In III Sent.* (kao u bilj. 32), u izd. Quaracchi III, str. 270.

38 S. THOMAS, *In II Sent.*, d. XX, q. 2, a. 1, ob. 1; u izd. Parmensis t. VI, str. 565.

39 737 a 27–28. Još jedanput neka bude rečeno da je u tom citatu Aristotelova misao iskrivljena. Inače Toma slijedi Scotusa pa ne kaže *De gen. an.* II, 3, nego *De animalibus* XVI.

40 S. THOMAS, *In II Sent.*, d. XX, q. 2, a. 1, ob. 1; u izd. Parmensis t. VI, str. 566.

41 »Femina est praeter intentionem naturae *particularis*, quae est in semine, intendens prolem educere in perfectam similitudinem generantis, non tamen est praeter intentionem naturae *universalis*...: quia sine femina non posset esse generatio ut perpetuitas speciei salvaretur.«

A u odgovoru na 2. obj. kaže ono što smo već čitali kod Sv. Bonaventure, tj.: Žena se rađa zato što »muškarčevo sjeme ne može pobijediti tvar žene, u smislu da tu tvar dovede do vrhunskog sazrijevanja (ut digerat eam ultima digestionem) te je dovede do savršenog spola«. Pritom se i Toma, naravno, poziva na Aristotelovo djelo *De gen. an.*⁴²

Toma pak u komentaru na *IV Sent.*⁴³ navodi našu rečenicu gotovo točno prema Scotusovu prijevodu: *Femina est mas occasionatus* (nažalost, opet bez *quasi*). On ovdje razlikuje nakanu *posebne* naravi od nakane *opće* naravi (kao gore). No budući da se tu radi o uskrsnuću od mrtvih, dodaje da u onom životu nema i neće biti nikakve razlike na osnovi spola, nego samo na osnovi zasluga.⁴⁴

Na isti način (tj. *femina est mas occasionatus*) citira Aristotelovu rečenicu i u komentaru na *IV Sent.*⁴⁵ te u kasnijim djelima, koja citiram prema vremenskom redosljedu: *De veritate*⁴⁶, *komentar 1 Kor 11*⁴⁷ *Summa teol. I.*⁴⁸ *komentar Iv 16.*⁴⁹ Izuzetak je *komentar 1 Tim.*⁵⁰ gdje, je valjda nesvjesno, ponovio početni način citiranja: *mulier est vir occasionatus*.

Šteta što se Toma držao cijeli život tog Scotusova prijevoda. Valjda nije ni znao za drukčiji prijevod, tj. za prijevod Vilima iz Moerbekea, o kojemu smo već govorili (*Femella enim est quasi orbatu masculu*). Zagontno je ipak to zašto su Albert, Bonaventura i Toma iz Scotusova prijevoda izostavili onaj vrlo važni prilog *quasi* (kao). Očito im se činio suvišan. Ali zašto? Da je Scotus točnije, jasnije i potpunije (morao je, prema arapskom predlošku, staviti: *mas imperfectus et occasionatus* – mužjak nepotpun i oštećen!), vjerojatno bi bili uvidjeli pravi smisao rečenice na koju ovdje mislimo.

Inače, ono što je rečeno o muškom sjemenu, naime da je u njemu djelatna sila (*virtus activa*), a u ženi trpna sila (*virtus passiva*), to se nalazi ne samo kod Bonaventure nego i kod Tome⁵¹ i drugih skolastika. Ta je teorija sporna, ali i bez obzira na to *bilo je pogrešno* primijeniti je na onu ozloglašenu Aristotelovu izreku. No kad je ta pogreška učinjena, onda je prilično razumljivo da su iz Scotusova prijevoda izbacili onaj *quasi*; on je, naime, prema tom tumačenju postao suvišan!

42 *De gen. an.* IV, 1, 766 a 17–20. To je po Scotusovu brojenju *De animalibus* knj. XVIII. Misao Aristotelova je ovdje točno shvaćena.

43 S. THOMAS, *In IV Sent.* d. XLIV, q. 1, a. 3, q1a 3, ob. 2–3 et sol. 3 ad 2–3; izd. Parmensis, t. VII, 1857, str. 1081–1083.

44 *Ondje*, str. 1082–1083.

45 *Ondje*, d. XXXVI, q. 1, a. 1 ad 2; u *nav. izd.* str. 994.

46 *De veritate*, q. 5, a. 9, ad 9.

47 *Commentaria ad I Cor.* 11, lect. 1.

48 *Summa theol.*, I, q. 92, a. 1, arg. 1 et ad 1; q. 99, a. 2, arg. 1 et ad 1.

49 *In Evangelium Ioannis*, c. 16, lect. 5.

50 *Commentaria in I Tim.* 2, lect. 3.

51 *Summa theol.*, I, 92, 1 c.

2. ULOGA ŽENSKOG KOD OPLODNJE, PREMA ARISTOTELU

Aristotelova teorija o oplodnji bila je u XIII. st. na Zapadu prihvaćena od svih prirodoslovaca. Od njih su je uzeli i teolozi; s njom su morali računati u svojim teološkim razmišljanjima. Lijepo to kaže Bonaventura kad je s tom teorijom nastojao složiti teološko mišljenje, naime da bi u zemaljskom raju – prije nego što su praroditelji sagriješili – bio isti broj muškaraca i žena; jer ako je žena *vir occasionatus*, dakle nenamjeravano biće, onda u raju ženâ ne bi smjelo biti! Bonaventura priznaje težinu problema kad piše: »S gledišta tvornog počela (principium effectivum) teško je označiti razlog da bi u stanju prvotne nevinosti bio jednaki broj muškaraca i žena.«⁵² A onda nastavlja otprilike ovako: Tu se teolog može uteći prirodnoj znanosti i medicini, jer jedna i druga mogu poslužiti teologiji.⁵³

Navest ću nekoliko tekstova iz kojih se vidi Filozofova misao o ulozi mužjaka i ženke pri oplodnji (on kaže: kod rađanja).

»Ženka (τὸ θήλυ) uvijek pruža tvar (τὴν ὕλην), a mužjak (τὸ ἄρρεν) tvorbenu počelo (τὸ δημιουργόν)... Tijelo je od ženke, a duša od mužjaka: jer je duša bivstvo (οὐσία) nekog tijela.«⁵⁴

»Ženka, kao ženka⁵⁵, trpna je (παθητικόν), a mužjak, kao mužjak, tvorno je i pokretačko počelo (ποιητικόν καὶ ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως), tako da, ako se uzmu krajnji članovi ove suprotnosti, iz njih ne može postati jedno biće (τὸ γινόμενον ἔν), osim na način na koji iz drvodjelca i drva nastane krevet ili kako iz voska i oblika nastane kugla; jer jedna je strana tvorbena i pokretačka (ποιητικόν καὶ κινούν), a druga trpna i pokrenuta (παθητικόν καὶ κινούμενον)⁵⁶.«

Pitanje o aktivnoj ulozi muškog, a pasivnoj ženskog elementa Aristotel piše u *De generatione animalium* IV, 1. Mužjak ima moć (δύναμις) dovesti do sazrijevanja (πέττειν – skuhati, probaviti), zgusnuti i izlučiti sjeme koje sadrži počelo oblika (= duše), počelo pokretačko, dok je u ženke neka nemoć (ἄδυναμία) načiniti nešto takvo. Ona je naime biće koje prima (τὸ δεχόμενον), a ne može zgusnuti (συνιστάναι – zgrušati) ni izlučiti (ἐκκρίνειν).⁵⁷ Ona ne može izlučiti pravo sjeme (»čistu« izlučinu, τὸ περὶ τῶμα καθαρόν)⁵⁸ Toj moći, odnosno nemoći, odgovaraju primjereni organi, različiti kod mužjaka i ženke.

Na pitanje kada se rađa muško, a kada žensko odgovara: »Gdje počelo

52 S. BONAVENTURA, *In II Sent.*, d. XX, q. 6, concl.; u *nav. izd.* II, str. 485.

53 *Ondje*

54 *De gen. an.*, II, 4, 738 b 20–27; DIDOT III, 354.

55 Zanimljivo je da ovdje Aristotel govori *formaliter* (kako bi rekli skolastici), dakle o ženki kao ženki, o mužjaku kao mužjaku. No ta ženka ili taj mužjak su i osjetilna bića *te određene vrste*, pa kao takovi oni ne moraju imati upravo tu ulogu, npr. ženka može biti aktivna! Jer se biće ženke, npr., ne iscrpljuje u ženskosti; ono je nešto više.

56 *Ondje*, I, 21, 729 b 12–18; DIDOT III, 341.

57 *Ondje*, IV, 1, 765 b 10–15; DIDOT III, 395.

58 *Ondje*, IV, 1, 765 b 35–6; DIDOT III, 395.

2. ULOGA ŽENSKOG KOD OPLODNJE, PREMA ARISTOTELU

Aristotelova teorija o oplodnji bila je u XIII. st. na Zapadu prihvaćena od svih prirodoslovaca. Od njih su je uzeli i teolozi; s njom su morali računati u svojim teološkim razmišljanjima. Lijepo to kaže Bonaventura kad je s tom teorijom nastojao složiti teološko mišljenje, naime da bi u zemaljskom raju – prije nego što su praroditelji sagriješili – bio isti broj muškaraca i žena; jer ako je žena *vir occasionatus*, dakle nenamjeravano biće, onda u raju ženâ ne bi smjelo biti! Bonaventura priznaje težinu problema kad piše: »S gledišta tvornog počela (principium effectivum) teško je označiti razlog da bi u stanju prvotne nevinosti bio jednaki broj muškaraca i žena.«⁵² A onda nastavlja otprilike ovako: Tu se teolog može uteći prirodnoj znanosti i medicini, jer jedna i druga mogu poslužiti teologiji.⁵³

Navest ću nekoliko tekstova iz kojih se vidi Filozofova misao o ulozi mužjaka i ženke pri oplodnji (on kaže: kod rađanja).

»Ženka (τὸ θῆλυ) uvijek pruža tvar (τὴν ὕλην), a mužjak (τὸ ἄρρεν) tvorbeno počelo (τὸ δημιουργόν)... Tijelo je od ženke, a duša od mužjaka: jer je duša bivstvo (οὐσία) nekog tijela.«⁵⁴

»Ženka, kao ženka⁵⁵, trpna je (παθητικόν), a mužjak, kao mužjak, tvorno je i pokretačko počelo (ποιητικόν καὶ ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως), tako da, ako se uzmu krajnji članovi ove suprotnosti, iz njih ne može postati jedno biće (τὸ γινόμενον ἔν), osim na način na koji iz drvodjelca i drva nastane krevet ili kako iz voska i oblika nastane kugla; jer jedna je strana tvorbeno i pokretačko (ποιητικόν καὶ κινούν), a druga trpna i pokrenuta (παθητικόν καὶ κινούμενον)⁵⁶.«

Pitanje o aktivnoj ulozi muškog, a pasivnoj ženskog elementa Aristotel piše u *De generatione animalium* IV, 1. Mužjak ima moć (δύναμις) dovesti do sazrijevanja (πέττειν – skuhati, probaviti), zgusnuti i izlučiti sjeme koje sadrži počelo oblika (= duše), počelo pokretačko, dok je u ženke neka nemoć (ἀδυναμία) načiniti nešto takvo. Ona je naime biće koje prima (τὸ δεχόμενον), a ne može zgusnuti (συνιστάναι – zgrušati) ni izlučiti (ἐκκρίνειν).⁵⁷ Ona ne može izlučiti pravo sjeme (»čistu« izlučinu, τὸ περιττώμα καθαρόν)⁵⁸ Toj moći, odnosno nemoći, odgovaraju primjereni organi, različiti kod mužjaka i ženke.

Na pitanje kada se rađa muško, a kada žensko odgovara: »Gdje počelo

52 S. BONAVENTURA, *In II Sent.*, d. XX, q. 6, concl.; u *nav. izd.* II, str. 485.

53 *Onđe*

54 *De gen. an.*, II, 4, 738 b 20–27; DIDOT III, 354.

55 Zanimljivo je da ovdje Aristotel govori *formaliter* (kako bi rekli skolastici), dakle o ženki kao ženki, o mužjaku kao mužjaku. No ta ženka ili taj mužjak su i osjetilna bića *te određene vrste*, pa kao takovi oni ne moraju imati upravo tu ulogu, npr. ženka može biti aktivna! Jer se biće ženke, npr., ne iscrpljuje u ženskosti; ono je nešto više.

56 *Onđe*, I, 21, 729 b 12–18; DIDOT III, 341.

57 *Onđe*, IV, 1, 765 b 10–15; DIDOT III, 395.

58 *Onđe*, IV, 1, 765 b 35–6; DIDOT III, 395.

Čitajući o tome što suvremeni biolozi kažu o oplodnji, bolje se vidi aktivna uloga muškog i ženskog. Prema njima⁶⁴, spermiji (muške spolne stanice) uđu u žensko jajašce (ovum), pa »glava spermija bubri i pretvara se u muški pronukleus«, koji se spoji sa ženskim pronukleusom u ovumu te *tako nastaje zigota novog individua*. Dakle, i muško počelo (spermij) – protiv Aristotelova mišljenja – ulazi u začeti plod *kao tvar*, iako je njegova masa *neusporedivo manja* od ovuma (ženskog jajašca). S druge strane, ovum sadržava u sebi »energetski materijal« kao i tvari za izgradnju, ali i »majčinsku nasljednu tvar«. Stvari su dakle zamršenije nego što ih je vidio Aristotel. No njemu u prilog i moderni biolozi kažu da muški element *pokreće cijeli postupak oplodnje*: »Prodor spermija u ovum djeluje kao podražaj da se u jajašcu tek tada dovrši druga mejotična dioba... pa je ono spremno za oplodnju.«⁶⁵

Što se tiče pitanja zašto je jedan začeti zametak muškog, a drugi ženskog spola, moderna genetika daje svoj odgovor,⁶⁶ koji ipak nije potpun. Na određivanje spola začetog ploda utječu kromosomi u spermiju (u nekima je od njih kromosom X, a u drugima kromosomom Y) i kromosomi u jajašcu (u njemu su samo kromosomi X). »Spajanjem jajašca sa spermijem koji ima kromosom X nastaje kombinacija XX, iz čega se razvije ženski, a u kombinaciji sa spermijem koji ima kromosom X razvije se muški individuum.«⁶⁷

Ostaje dakako neodgovoreno pitanje o tome u kojim uvjetima nastaje ženska kombinacija (tj. XX), a pod kojim uvjetima muška kombinacija (tj. XY). Je li tu veći utjecaj ženke ili mužjaka, žene ili muža?

Iz svega proizlazi da su i muško i žensko djelatna počela s obzirom na začeti plod, na zigotu novog individua. Što je pak s njegovim životnim počelom (dušom), to ne pripada u područje biologije, nego filozofije.

Jacques Maritain⁶⁸ smatra da je potpuno »sjeme« osjetilnih bića ne samo muška spolna stanica (spermij) nego i ona ženska (ovum), te da su obje *živa bića*, oblikovana nekom nesavršenom i prijelaznom raslinskom dušom.⁶⁹ Kad se one spoje, nastaje zametak (embrij). Kad je riječ o začeću ljudske jedinke, onda je to već *ljudski* zametak (embrij), koji je doduše na početku oblikovan raslinskom (vegetativnom) dušom, ali je ipak mnogo više nego biljka, jer je u njemu već ljudska narav: ne, dakako, *formaliter*, nego *virtualiter*, tj. po nekoj sili, po nekom elanu koji čitav razvoj vodi do dovršenja. Odakle proizlazi ta sila? Od roditeljskog čina oca i majke, a ta opet od njihovih duhovnih duša ukoliko oblikuju njihova tijela. Ta *oblikujuća sila* oblikuje embrij kao živo biće; dakle, pruža mu životno počelo, najprije

64 Vidi P. DROBNJAK, *Oplodnja*, u: *Medicinska enciklopedija*, Dopunski svezak, Zagreb, JLZ, 1974, str. 452.

65 *Onđe*.

66 Vidi M. GJUKIĆ, *Genetika čovjeka*, u: *Medicinska enciklopedija*, sv. IV, Zagreb, 1960, str. 290.

67 *Onđe*.

68 Taj je poznati filozof – prema priopćenju dr. Tome Vereša – dvije godine studirao biologiju kod glasovitog biologa Hansa Driescha u Heidelbergu. Dr. Tomi Verešu zahvaljujem ne samo na tome nego i na spremnosti kojom mi je pružio literaturu za ovu radnju.

69 Vidi J. MARITAIN, *Approches sans entraves*, Paris, 1973, str. 120–123.

raslinsko, pa osjetilno, pa onda neposredno pripravlja dolazak duhovnoj duši.⁷⁰ Iz toga se vidi da ona oblikujuća sila ima također instrumentalnu, oruđnu značajku, jer je u snazi roditeljskog čina oca i majke, *oruđe* za razvoj embrija sve dokle ne postane čovjek, tj. osjetilno biće s duhovnom dušom.

Prema tome, i muške i ženske stanice *pružaju tvar*, i obje *posreduju dušu*.

Vratimo se sada trenutak Aristotelu. Prema rečenome, morao je kazati da je *pravo sjeme* osjetilnih bića zapravo začeti plod, a ne samo muško sjeme. O biljkama je to izričito kazao⁷¹: »U živim bićima u kojima je muško i žensko odvojeno sjeme (σπέρμα) je neka vrsta začetog ploda (οἶον κύημα): a začetim plodom zovem prvo miješanje muškog i ženskog.« Malo dalje kaže nešto slično: »U biljaka su te moći (= muško i žensko) pomiješane, i žensko nije odvojeno od muškog. Zato one rađaju same od sebe, i ne proizvode sjemenu tekućinu (γονήν), nego začeti plod (κύημα), koji se zove *sjemenje* (σπέρματα).«⁷²

Pokušajmo razumjeti zašto Aristotel nije rekao nešto slično o osjetilnim bićima. On je, prema onda njemu dostupnom opažanju, shvatio da »mjesečno pranje« (τὰ καταμήνια) kod ženke nije pravo sjeme, a – nemajući mikroskopa – nije mogao znati da kod ženke postoje jajašca. Stoga mu je preostalo zaključiti da je jedino pravo sjeme – *muško*. Na to je onda primijenio filozofijsko načelo »aktivno–pasivno« i sve drugo što iz toga slijedi. To je, čini se, razlog cijele zablude. Da je znao za podatke kojima raspolaže moderna biologija, bez sumnje bi bio rekao da je i muško i žensko aktivno, premda se čini da je muško aktivnije, jer pokreće cijeli proces oplodnje.

S druge strane, čini mi se da Aristotel nije žensko smatrao posve pasivnim bićem; najprije zato što su muško i žensko *iste vrste*. »Premda je žensko osjetilno biće (ζῶον θήλυ) različito od muškog, ipak su vrstom jednaki (τῷ εἴδει παῦτόν).«⁷³ Dalje, pri nastajanju muškog ili ženskog zametka muško se i žensko *bore*, kako to Aristotel izričito kaže.⁷⁴ »Gdje (muško) počelo ne *nadvladava*... i ne može dovesti do sebi svojstvenog lika (εἶδος), nego *biva nadvladano*, po nužnosti se pretvara u suprotno. Suprotno pak muškom, ukoliko je muško, jest žensko, ukoliko je žensko.«

Ta je borba, dakako, aktivnost, koliko god se muško zove djelateljem (agens), a žensko trpitelj (patiens). Tu borbu arapski filozof Averroes, komentirajući citirano mjesto, opisuje vrlo zorno, pa zaključuje: »Svaki od njih *uzajamno pokreće drugoga* te ga nastoji *nadvladati* i pretvoriti u svoju narav.«⁷⁵

Sve u svemu: Aristotel je pogriješio, ali se mora razumjeti i zašto je

70 *Ondje*, str. 127–130.

71 *De gen. an.*, I, 20, 728 b 32–34; DIDOT III, 340.

72 *Ondje*, I, 23, 731 a 1–4; DIDOT, 343.

73 *Ondje*, I, 23, 730 b 33–34; DIDOT III, 343.

74 *Ondje*, IV, 1, 766 a 18–22; DIDOT, 396.

75 *Aristotelis Opera omnia cum Averrois commentariis*, Venetiis apud Iunctas, 1562. Pretisak Minerva, Frankfurt/M, 1962, VI, f. 114 v HI.

pogriješio. Osim toga, pravedno je i reći što njegova teorija o oplodnji sadržava istinito. Uostalom, i Aristotel već jasno naznačuje ono što će kasnije skolastici zaoštrenije izraziti, naime da je i žensko namjeravano od naravi (prirode), inače se ne bi spasila dotična vrsta osjetilnih bića: »Prvi otklon (od sličnosti s roditeljima) jest da se rodi ženka, a ne mužjak. Ali to je po naravi (prirodi) nužno; treba naime sačuvati rod onih osjetilnih bića u kojima su muško i žensko odvojeni.«⁷⁶

3. ŽENA U BRAČNOM, OBITELJSKOM I GRADANSKOM ŽIVOTU

Mnogi misle da je Aristotelova teorija o oplodnji, pa dosljedno i navodna pasivnost žene u tome procesu, utjecala na njegovo stajalište o položaju žene u obitelji i društvu. Spomenuti J. Winandy⁷⁷ to poriče. No činjenica je da Aristotel ne priznaje potpunu istopravnost žene s muškarcem. O tom se može donijeti mnogo tekstova. Može se pretpostaviti da je tomu uzrok činjenični položaj žene u tadašnjemu svijetu. Moja je namjera ipak istaći ono što je Aristotel rekao vrijedno o ženi, a što je samo po sebi moglo poboljšati ženin položaj u društvu. To se ne nalazi toliko u njegovim prirodoslovnim djelima, nego više u filozofskim, npr. u *Politici*, *Ekonomici* i *Etici*, a ponešto i u *Metafizici*, *Velikoj etici* i *Eudemovoj etici*. Što je sve on o ženi napisao, može se vidjeti iz V. Sv. Didotova izdanja Aristotelovih djela.⁷⁸

Najprije Aristotel ističe *jednakost između muškarca i žene po vrsti*, dakle po biti; stoga žena nije čovjek niže vrste. To se mjesto nalazi u *Metafizici*, knj. X,⁷⁹ a T. Ladan⁸⁰ ga prevodi ovako:

»Mogao bi ko dvojiti zašto se žena od muškarca ne razlikuje vrstom... i zašto ženska i muška životinja (bolje se može reći: muško i žensko osjetilno biće – moja op.) nisu drukčije vrstom... Budući da je jedno pojam, a drugo tvar, protivnosti koje su u pojmu tvore razliku vrstom, dočim one koje su u sklopu s tvari ne tvore... 'Muško' i 'žensko' trpnosti su svojstvene životinji (bolje je reći: osjetilnom biću – moja op.), ali ne prema bivstvu, nego prema tvari i tijelu.«

Žena je dakle i prema Aristotelu po biti jednaka muškarcu, no po svojstvima se razlikuje od njega, a on od nje. O tome on piše u *Ekonomici* (O obiteljskom životu)⁸¹ otprilike ovako: Mnoge stvari priroda ne može

76 *De gen. an.*, IV, 3, 767 b 8–10; DIDOT III, 398.

77 *Nav. čl.* (u bilj. 15), str. 870.

78 F. DIDOT (vidi bilj. 1), sv. V, Parisiis, 1878, str. 528–531 (natuknica *Mulier, Mulieres*), str. 191 (natuknica *Coniux*), str. 485 (natuknica *Matrimonium*) i sl.

79 *Metaph.* X, C. 9, 1058 a 29 – b 23; DIDOT II, 583. A da su općenito mužjak i ženke iste vrste, ustvrdio je Aristotel i u *De gen. an.*, I, 23, 730 b 33–34 (vidi bilj. 73 i tekst koji joj u tekstu odgovara).

80 T. LADAN, *Aristotelova Metafizika*, Zagreb, Globus – SNL, 1988, str. 258–259.

81 *Oeconomica*, I, c. 3, 1343 b 7 – 1344 a 8; DIDOT I, str. 636.

ostvariti bez te različnosti, bez muških i ženskih bića. To se ostvarivanje kod nerazumnih bića događa »bez razuma« (αλόγως),⁸² dok kod ljudi sudjeluje razum,⁸³ a cilj je ne samo rađanje djece⁸⁴ nego i uzajamna korist⁸⁵ čime razumije uzajamno pomaganje muža i žene te drugih članova obitelji.⁸⁶ Na taj se način ovjekovječuje život, ako ne brojem, a ono vrstom. »Tako božanstvo upravlja zajedništvu narav jednoga i drugoga, muškarca i žene«, piše Filozof.⁸⁷

Aristotel govori o *podjeli zadataka*, i to zbog toga što svi ljudi nemaju sposobnost za iste zadaće, nego su jedni sposobni za jedne, a drugi za druge. Sve te zadaće ipak smjeraju istom cilju.⁸⁸ Jedan je spol jači (ισχυρότερον), a drugi slabiji (ἀσθενέστερον), pa tako »jedan čuva, a drugi brani, jedan vani stječe, drugi stečeno kod kuće čuva; jedan je sposoban ustrajno i mirno raditi posao, a slab je za življenje pod vedrim nebom, drugi je slabiji za mirovanje, a krepak za kretanje.«⁸⁹ »A glede djece, rađanje je svojstveno jednomu, no korist je zajednička jednomu i drugomu; na jedne naime spada othraniti, a na druge odgajati i obrazovati.«⁹⁰

Isticanje suradnje izvedu muža i žene, kao i različitost njihovih svojstava unutar jednakosti po vrsti ili biti – svakako su vrijedna zapažanja. Sigurno je i to da muž ne može radati djecu, nego žena. Kako pak raspodijeliti posao u obitelji – a i općenito u društvu – na to nužno, uz ostalo, utječu i običaji koji vladaju u pojedinim društvima, civilizacijama i vremenima. Aristotel je naveo rješenje koje je onda odgovaralo, no povijest je pokazala da ono ne vrijedi za sva vremena i sve civilizacije. Žene su izborile prava koja prije nisu imale. One se više ne zadovoljavaju »mirovanjem kod kuće«, nego hoće zaposlenje i izvan obitelji i sudjelovanje u javnom životu. Time, dakako, nastaju i novi problemi, posebni za majke, koje su preopterećene poslom, a trpi i odgoj djece. Kako to riješiti?

Zanimljiv je Aristotelov zahtjev da zakoni na posebni način brane ženu. »Najprije treba«, piše on, »donijeti zakone s obzirom na žene: da im se ne nanosi nepravda.«⁹¹ Ugodno je iznenađenje da među tim nepravdama ubraja i općenje muža s drugim ženama.⁹²

Ako se ima na pameti ono što je Aristotel napisao u *Ekonomici* o zadacima žene u obitelji – o čemu je maloprije bilo riječi⁹³ – vrlo ugodno iznenađuje

82 *Onđje*, 1343 b 13.

83 *Onđje*, 1343 b 18.

84 *Onđje*, 1343 b 20–21. Aristotel to izriče riječima: »radi službe prirodi«.

85 *Onđje*, 1343 b 21. Aristotel to izriče riječima: »radi koristi«.

86 *Onđje*, 1343 b 18–19.

87 *Onđje*, 1343 b 26–27.

88 *Onđje*, 1343 b 27–29.

89 *Onđje*, 1343 b 29–1344 a 5.

90 *Onđje*, 1343 b 6–8.

91 *Onđje*, I, 4, 1344 a 8–9.

92 *Onđje*, 1344 a 13.

93 Vidi bilj. 88 i odgovarajući citat u tekstu.

i njegov zahtjev da ne samo muževi nego i žene treba da budu *osposobljeni za sve djelatnosti slobodnih ljudi*. Ovako naime piše u *Politici*:⁹⁴ »Tijelo treba biti izdržljivo prema naporima... za sve djelatnosti slobodnih ljudi. Ta svojstva trebaju biti *jednako prisutna u muževa i u žena*.«⁹⁵

Nasuprot tome, teško je prihvatljiva tvrdnja da čudoredne kreposti nisu iste kod muža i žene – osim ako se to shvati u smislu da i kreposti imaju značajke muškog odnosno ženskog bića. Tekst se nalazi u *Politici*,⁹⁶ a u Ladanovu pijevedu glasi: »Tako je bjelodano kako čudoredna krepost pripada svima narečenima (= mužu, ženi, djetetu), ali nije ista umjerenost u žene i muža, niti pak hrabrost i pravednost, kao što mišljaše Sokrat, nego je u jednoga vladateljska hrabrost, a u drugoga poslužbena, i slično u ostalome.«⁹⁷

Ipak Aristotel opisuje odnos između muža i žene kao *prijateljski*. To je prijateljstvo korisno, ugodno i (treba da bude) čestito.⁹⁸ Taj stavak T. Ladan prevodi ovako⁹⁹:

»Prijateljstvo između muža i žene prisutno je, čini se, prema naravi; naime, po svojoj naravi je čovjek skloniji da bude udvoje još više negoli u državi... Ljudi ne žive samo radi rađanja djece, nego i radi ostalih životnih potreština. Jer uloge (zadace) im se od početka dijele, i jedne pripadaju mužu a druge ženi. Pripomažu, dakle, jedno drugomu i ulažu u zajednicu svatko svoje sposobnosti. Zbog toga se, čini se, u tome prijateljstvu nalaze i korist i užitak. Ali ono se može temeljiti i na kreposti, i mogu uživati u tome.«

4. ZAKLJUČAK

Kad se koji put čita o Aristotelovu stavu prema ženi, čitatelj može lako dobiti neispravnu, previše crnu sliku o tome. No iz onoga što je u ovoj raspravi izneseno može se svatko uvjeriti da Aristotelova djela, uza sve njegove pogreške i ovisnost o ondašnjem vremenu i civilizaciji, i na ovom području sadržavaju mnogo toga vrijednoga, što su i žene mogle iskoristiti u borbi za svoja prava, kad su već neki njegovi tekstovi bili iskorišteni u protivnom smjeru.

U svakom slučaju čitatelju je bez sumnje postalo jasno da ona ozloglašena rečenica »Žena je promašen muškarac«, ni po obliku ni po smislu koji joj se obično pridaje – nije Aristotelova.¹⁰⁰

94 *Politica*, VII, c. 14, 1335 a 8–12; DIDOT I, 250.

95 T. LADAN, *Aristotelova Politika*, Zagreb, Globus – SNL, 1988, str. 250.

96 *Politica*, I, c. 5, 1260 a 20–24; DIDOT I, 495.

97 T. LADAN, *Aristotelova Politika*, str. 26–27.

98 *Ethica*, VIII, c. 12, 1162 a 16–27; DIDOT II, 101.

99 T. LADAN, *Aristotelova Etika*, Zagreb, Globus–SNL, 1988, str. 184.

100 Slijedi II. dio rasprave: »Sv. Toma Akvinski o ženi«.

*ARISTOTEL AND THOMAS AQUINAS ON WOMEN**Augustin Pavlović***Summary**

The author presents false opinions concerning Aristotel's attitude toward women, quoting the sentence "the woman is an unsuccessful man", which he proves to be incorrectly attributed to Aristotel. Aristotel's attitude toward women is presented through a linguistic analysis of his texts and placed within the context of Aristotel's entire system, known to Thomas Aquinas through Latin translations which did not always convey the original meaning. It is true that Aristotel had incorrect biological hypotheses which were in turn accepted by Aquinas and the scholastics, but these were not significant. The condition of women in marriage and civil life is discussed in light of Aristotel's and Thomas' systems. The author finds a wealth of valuable observations in the works of both philosophers.